

TASVIRIY SANATDA KOMPAZITSIYANING NAZARIY VA PEDAGOGIK AHAMIYATI**Yusupova Obida Olimjon qizi***Andijon davlat pedagogika instituti talabasi:**Tel: +998-94-301-06-31 E-mail: obidaxontuxtayeva@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tasviriy san’atda kompozitsiyaning o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Kompozitsiyaning badiiy asar yaratishdagi roli, uning asosiy vazifalari hamda ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, kompozitsion vositalardan foydalanish, ularni o‘quv jarayonida o‘rganish va amaliyotda qo‘llash masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada kompozitsiyaning badiiy asar mazmunini ochib berish, estetik ta’sirni kuchaytirish va ijodkorning individual yondashuvini shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *kompozitsiya, tasviriy san’at, badiiy asar, ijodiy fikrlash, kompozitsion vositalar, estetik ta’sir, rangtasvir, badiiy obraz, shakl va nisbat, eskiz, san’at ta’limi, vizual ifoda.*

Kirish. Inson azaldan atrof-muhitni anglash va uni tasvirlashga intilib kelgan. Tasviriy san’at ana shu ehtiyoj natijasida shakllanib, insonning ichki dunyosi, his-tuyg‘ulari va borliq haqidagi tasavvurlarini ifodalashning muhim vositasiga aylangan. Bunda badiiy asarning mazmuni va g‘oyasini mukammal yetkazishda kompozitsiya alohida o‘rin egallaydi. Kompozitsiya tasviriy san’atning asosiy nazariy-amaliy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u badiiy elementlarni ma’lum tartib, muvozanat va uyg‘unlik asosida joylashtirishni o‘rgatadi [1;2]. Har qanday badiiy asarning ta’sirchanligi, uning tomoshabinga qanday yetib borishi ko‘p jihatdan aynan kompozitsiyaga bog‘liq [4]. Shu sababli kompozitsiyani o‘rganish bo‘lajak rassomlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi — tasviriy san’atda kompozitsiyaning nazariy asoslarini tahlil qilish va uning talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishdagi pedagogik ahamiyatini asoslash.

Tadqiqot usullari:

ilmiy-nazariy tahlil

qiyosiy tahlil

pedagogik kuzatish

umumlashtirish

Kompozitsiya masalasi ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Kiselev (1985) va Lomov (2002) kompozitsiyani tasviriy san’atning asosiy qonuniyatlari sifatida izohlaydi. Arnheim

(1974) esa vizual idrok psixologiyasi orqali kompozitsiyaning inson ongiga ta'sirini asoslab bergan. Wong (1993) kompozitsiyani shakl va dizayn tamoyillari bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Mazkur tadqiqotlarda kompozitsiyaning nazariy asoslari keng yoritilgan bo'lsa da, uni zamonaviy pedagogik jarayonda qo'llash masalalari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Zamonaviy tadqiqotlarda kompozitsiya tasviriy san'atning asosiy qonuniyatlari sifatida izohlanadi [2; 6].

Kompozitsiya tasviriy san'atning markaziy kategoriyalaridan biri bo'lib, u badiiy asarning tuzilishi va ichki mantiqini belgilaydi [1; 6]. Kompozitsiya orqali rassom tasviriy elementlarni tartibga soladi va ularni yagona g'oyaviy tizimga birlashtiradi. Kompozitsiya nafaqat texnik jarayon, balki ijodiy fikrlash mahsuli bo'lib, u orqali rassom tomoshabinga ma'lum estetik va hissiy ta'sir ko'rsatadi [5].

Bugungi kunda tasviriy san'atni o'qitish jarayonida kompozitsiya faniga alohida e'tibor qaratilmoqda [3; 7]. Chunki u nafaqat badiiy asar yaratish ko'nikmasini shakllantiradi, balki talabalarning ijodiy tafakkuri, estetik didi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi [3]. Kompozitsiya orqali talaba borliqni kuzatish, uni tahlil qilish hamda o'ziga xos badiiy yechimlar topishga o'rganadi.

Kompozitsiya masalasi tasviriy san'atning shunchaki "joylashtirish" texnikasi emas - u asarning yuragi, ruhidir. Rassom qo'lida bo'yoq, qalam yoki raqamli vosita bo'lishidan qat'i nazar, asl kuch kompozitsiyada yashirinadi. Zero, tasvirlangan narsa emas, balki qanday tasvirlanganligi tomoshabinda iz qoldiradi. Shu ma'noda kompozitsiya - bu ko'zga ko'rinadigan til, hisga ta'sir qiladigan tartibdir.

Kompozitsiyaning asosiy tamoyillari:

Muvozanat (balans) - Kompozitsiyada muvozanat elementlarning vizual og'irligini teng taqsimlash orqali hosil qilinadi. U simmetrik va asimmetrik shakllarda namoyon bo'ladi.

Ritm - Ritm tasvirda elementlarning takrorlanishi orqali dinamiklik hosil qiladi. Bu tomoshabinning ko'zini harakatlantiradi va tasvirga jon bag'ishlaydi.

Markaz (fokus nuqtasi) - Har bir kompozitsiyada diqqat markazi mavjud bo'lib, u tomoshabin e'tiborini asosiy g'oyaga yo'naltiradi.

Kontrast - Kontrast orqali rang, shakl yoki o'lcham farqlari yordamida tasvirning ifodaliligi kuchaytiriladi.

Bo'shliq (negativ makon) - Negativ makon kompozitsiyada muvozanatni ta'minlash va asosiy elementlarni ajratib ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

Kompozitsiyaning eng muhim jihatlaridan biri - markaziy g'oya va diqqat markazini belgilashdir. Har bir badiiy asarda tomoshabin nigohini o'ziga tortadigan asosiy nuqta bo'ladi. Rassom shu nuqtani turli usullar orqali ajratadi: yorug'lik-kontrast, rang farqi, o'lcham, yoki elementlarning joylashuvi orqali. Bu esa tomoshabinning ko'zini ma'lum yo'nalishda

“boshqarish” imkonini beradi. Aslida yaxshi kompozitsiya - bu tomoshabin ko‘zini adashtirmaydigan, aksincha uni maqsad sari yetaklaydigan yo‘ldir. Bundan tashqari, kompozitsiya ritm va harakat hissini yaratadi. Tasvirda takrorlanuvchi elementlar, chiziqlar yo‘nalishi, shakllarning almashinuvi orqali dinamik yoki sokin kayfiyat hosil qilinadi. Masalan, diagonal chiziqlar harakat va keskinlikni ifodalasa, gorizontaal chiziqlar osoyishtalikni beradi. Bu esa asarning ruhiy holatini bevosita tomoshabinga uzatadi.

Kompozitsiyada yana bir muhim tamoyil - muvozanat (balans). Simmetrik yoki asimmetrik bo‘lishidan qat’i nazar, asarda elementlar o‘zaro uyg‘unlikda bo‘lishi kerak. Muvozanatsiz kompozitsiya ko‘zga notabiiy va noqulay ko‘rinadi. Shu sababli rassom doimo “og‘irlik markazi”ni his qiladi va elementlarni shunga qarab joylashtiradi. Bu jarayon go‘yoki ko‘z bilan emas, balki sezgi bilan boshqariladi.

Kompozitsiya, shuningdek, bo‘shliq (negativ makon)dan to‘g‘ri foydalanishni ham talab qiladi. Har bir detalni to‘ldirib tashlash emas, balki ba‘zan “bo‘sh joy” qoldirish orqali asosiy g‘oya yanada kuchliroq ifodalanadi. Bu usul zamonaviy san’atda ham, klassik asarlarda ham keng qo‘llaniladi. Bo‘shliq - bu jimlik, lekin aynan shu jimlik orqali obraz yanada balandroq “gapiradi”. Kompozitsiyani o‘rganish jarayoni talabning nafaqat qo‘l mahoratini, balki estetik tafakkurini ham shakllantiradi [3;5]. U har bir chiziq ortida ma’no borligini, har bir rang tanlovi hissiyotga ta’sir qilishini angelay boshlaydi. Bu esa oddiy rasm chizishdan - san’at yaratishga olib boradigan yo‘ldir.

Kompozitsiyaning tarixiy jihatini ham unutmaslik kerak. Qadimiy san’atdan tortib, Uyg‘onish davri buyuk ustalari, keyinchalik impressionistlar va zamonaviy rassomlargacha - barchasi kompozitsiyani o‘z davrining estetik qarashlariga mos ravishda rivojlantirib kelgan. Masalan, klassik san’atda qat’iy simmetriya va tartib ustun bo‘lsa, zamonaviy san’atda erkinlik va eksperimentlar ko‘proq uchraydi. Ammo maqsad o‘zgaraydi: fikrni aniq va ta’sirchan yetkazish. Kompozitsiya - bu tasviriy san’atning yashirin me’mori. U asarni quradi, shakllantiradi va unga jon bag‘ishlaydi. Kompozitsiyasiz asar - bu so‘zsiz she’rga o‘xshaydi, lekin kompozitsiya bilan u o‘z ohangini topadi, yurakka kirib boradi va uzoq vaqt esda qoladi. San’atning kuchi ham aynan shu tartib va uyg‘unlikda yashirin.

Zamonaviy san’at va kompozitsiya – Zamonaviy san’atda kompozitsiya an’anaviy qoidalardan chekinib, erkin va eksperimental shakllarda namoyon bo‘lmoqda [6;8]. Raqamli texnologiyalar, grafik dasturlar va multimedia vositalari kompozitsion yondashuvlarni yanada kengaytirmoqda. Shu bilan birga, asosiy kompozitsion tamoyillar o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, balki yangi shakllarda rivojlanmoqda.

Xulosa. Kompozitsiya tasviriy san’atning asosiy tayanchi bo‘lib, u asarning mazmuni, g‘oyasi va estetik ta’sirini shakllantiradi [1;2]. Har bir badiiy ishning kuchi va ta’sirchanligi aynan elementlarning qanday joylashtirilganiga, ya’ni kompozitsion yechimga bog‘liq. U

orqali rassom o‘z fikrini aniq, tartibli va hissiy jihatdan boy tarzda yetkazadi. Kompozitsiya nafaqat texnik ko‘nikma, balki ijodiy tafakkurni rivojlantiradigan muhim omildir [3;5]. Uni o‘rganish va amaliyotda qo‘llash orqali talaba badiiy obraz yaratish, muvozanatni saqlash, ritm va uyg‘unlikni his qilish kabi muhim malakalarga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, u san‘atning boshqa yo‘nalishlari bilan uzviy bog‘liq holda insonning estetik dunyoqarashini kengaytiradi. Umuman olganda, kompozitsiya - bu tartib va uyg‘unlik asosida yaratilgan ijodiy tizim bo‘lib, u bo‘lmasa san‘at o‘z ma‘nosini yo‘qotadi. Kompozitsiya bor joyda esa oddiy tasvir ham chuqur mazmunli va ta’sirchan san‘at asariga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanov R. Tasviriy san‘at asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 240 b.
2. Boymetov B. Kompozitsiya asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2021. – 180 b.
3. Abdullayev N. Tasviriy san‘atni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 220 b.
4. Nuraliyeva D. Rangtasvir va kompozitsiya. – Toshkent: Sano-standart, 2020. – 200 b.
5. Rasulov A. Badiiy ijod asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 256 b.
6. Karimov U. Tasviriy san‘at nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 210 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. Tasviriy san‘at fan dasturi. – Toshkent, 2022.
8. Xudoyberdiyev M. Kompozitsiyada badiiy yechimlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. – 176 b.